

MONDROS'TAN TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILIŞINA KADAR MİLLÎ MÜCADELE'NİN SİYASAL GELİŞİMİ

Nuran KILAVUZ (*)

Özet

Bu çalışmada I. Dünya Savaşı sonrası imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin uygulanmaya konulması neticesinde ortaya çıkan, Millî Mücadele'nin siyasi gelişimi esas alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin imzaladığı ateşkes maalesef beklenen barış ve huzuru getirmemiştir. İtilaf Devletleri Wilson Prensipleri'ne rağmen, Osmanlı topraklarının paylaşımını ateşkes antlaşmasının 7. maddesine dayandırmak suretiyle bütün Anadolu'yu işgal etmişlerdir. Bu işgaller ile tarihten silinme noktasına gelen Türk milleti, kurtuluş için Millî Mücadele'yi başlatmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ile Millî Mücadele liderine kavuşmuştur. Mücadelenin rotası Misak-ı Millî'de "ulus egemenliğine dayanan tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak" şeklinde belirmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mondros Ateşkes Antlaşması, Siyasi gelişim, TBMM'nin açılması.*

Political Development of the National Struggle from Mondros to the opening of the Turkish Grand National Assembly

Abstract

In this study is based on political development of the National Struggle that arised as a result of the implementation of the provisions of Mondros Armistice signed after World War I. Unfortunately, the armistice that Ottoman Empire signed has not brought the expected peace and tranquility. Despite of Wilson's Principles, the Allies have occupied the whole of Anatolia by basing the sharing of Ottoman's lands on the 7. proviso of the armistice. Turkish Nation that nearly came to an end in history has launched the National Struggle for independence. The National Struggle has gained its leader through Mustafa Kemal Pasha's landing in Samsun. The route of the struggle has appeared in the form of "establishing a fully new independent Turkish State based on the sovereignty of the nation" in National Pact.

Keywords: *Mondros Armistice, Political development, opening of the Turkish Grand National Assembly*

*) Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu.
(e-posta: nurankilagiz@hotmail .com)

Giriş

I. Dünya Savaşı İtilaf Devletlerinin galibiyetiyle neticelenmiş ve savaşın sonunda yapılan anlaşmalarla Anadolu'nun işgaline zemin hazırlanmıştır. Bu mağlubiyet sürecinde salâhiyetler yönetim, bu işgalleri engelleyememiştir. Bu çaresizlik ahvâli Anadolu Türk'üne kendi vatanını koruma fikrini doğurmuş ve Anadolu Türk'ü Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak mücadeleye başlamıştır. Bu mücadele sadece askerî safhada gelişmemiş aynı zamanda siyasî alanda da gelişim göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlayan siyasî süreç kongreler döneminden sonra TBMM'nin açılışına kadar büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Bu dönemde yapılan çalışmalar daha sonra başlayacak olan Millî Mücadele'nin daha sağlam bir zeminde yürütülmesine imkân tanımıştır.

Mondros'tan TBMM'nin açılışına kadar olan bu siyasî faaliyetler, yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyaya tanıtılmasında, uluslararası saygınlık kazanmasında etkili olması ve makûs kaderini yenmek isteyen mazlum uluslara örnek bir model olmuştur.

I. Dünya Savaşı'nın Sona Ermesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması (30 Ekim 1918)

I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti, Bahriye Nazırı Rauf (Orbay) Bey'in başkanlığındaki heyet aracılığıyla İtilaf Devletlerini temsilen Amiral Calthorpe başkanlığındaki heyet ile 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır (Karal, 1962: 41-43; Genelkurmay ATASE, 1962: 41-43). Antlaşma 31 Ekim günü yürürlüğe girmiştir. Osmanlı Devleti'ne imza ettirilen ateşkes şartlarının en sert hükümleri 7. ve 24. maddeleri olmuştur (Jaeschke, 1986: 27). Buna rağmen antlaşmanın imzalandığı haberi ülkenin her tarafında sevinç uyandırmıştır. Ancak o günlerde pek anlaşılmayan bir durum vardı ki o da, ateşkes, Türk sorununu İtilaf Devletlerinin daha önce yapılan gizli anlaşmalar doğrultusunda çözümlenmişti. Çok geçmeden İtilaf Devletleri bu amaçlarını alenileştirerek ve antlaşma koşullarının esnekliğinden de faydalanarak, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak amacıyla, önceden hazırlamış oldukları planlarını uygulamaya koymuşlardır (Tansel, 1973: 90).

İşgaller ve Bunlara Karşı Anadolu Kurulan Direniş Örgütleri

İtilaf Devletleri, 1 Kasım 1918'den itibaren Osmanlı topraklarını en geniş anlamda işgale başlamışlardı. İşgal kuvvetleri 41.500 İngiliz, 49.000 Fransız, 17.400 İtalyan olmak üzere 107.000'dir. 15 Mayıs 1919'dan itibaren 300.000 kişilik Yunan kuvveti de Anadolu'ya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca Anadolu'nun güneyinde Fransız işgalini destekleyen 10.000 silahlı Ermeni, Karadeniz bölgesinde 20-30.000 silahlı Pontusçu Rum bulunmuştur. Fransızların 9 Kasım 1918'de Selanik'ten Trakya'ya gönderdiği bir alay kuvvetle Uzunköprü-Sirkeci demiryolunu denetimi altına almasıyla İtilaf Devletleri arasında bir işgal yarışı başlamıştır. Ateşkes antlaşmasının imza tarihinden 19 Mayıs 1919'a kadar Anadolu, daha önce yapılan paylaşım planına göre tamamen işgal edilmiştir (Kılıç, 2007: 79). Bu işgaller bir taraftan İtilaf Devletlerinin güçleri ile yapılırken bir taraftan da Anadolu'da bulunan azınlık güçleri tarafından gerçekleştirilmiştir (Sarıhan, 1993: 54).

Karadeniz bölgesi Rumlarının önderleri, İngiltere dışişleri bakanlığına gönderdikleri bir tebliğde Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında, İtilaf Devletlerinin koruyuculuğu altında

Pontus devleti kurulması isteğinde bulunmuşlardır (Cebesoy, 1953: 53-56).

Ermeniler de Mondros'un 24. maddesi gereğince Anadolu'nun doğusunda bir Ermenistan devleti kurmak istemişlerdir. Antlaşmanın 24. maddesinin içeriğinden faydalanan bu azınlık grupları, İtilaf Devletlerinin işgal ettikleri yerlerde işlerini oldukça kolaylaştırmış, bölgeyi tanıma avantajını onlara da sunmuştur. Bu işgaller öncesinde ve esnasında Anadolu'da birçok zararlı cemiyet de kurulmuştur.¹

Anadolu'da bu işgaller yaşanırken, İstanbul Hükümeti'nin başında İzzet Paşa bulunuyordu. Her ne kadar hükümet bu antlaşmayı makul göstermeye çalışsa da, işgallerin hızla yayılması ve İtilaf Devletlerinin baskıları hükümetin çekilmesine ve yerine 11 Kasım 1918'de Tevfik Paşa'nın hükümet kurmasına sebep olmuştur. Tevfik Paşa döneminde de işgaller tüm hızıyla sürmüştür (Sonyel, 2002: 607). Bu arada padişah dört ay sonra seçim yapılmak üzere 21 Aralık 1918'de meclisi feshetmiştir.

Wilson Prensipleri'ne ve Mondros Ateşkes Antlaşması'na rağmen, Anadolu'nun çok hızlı işgal edilmesi karşısında, Anadolu'nun birçok yerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Bu cemiyetlerin kurulmasında İstanbul Hükümeti'nin işgallere kayıtsız kalması da etkili olmuştur. Özellikle işgal bölgelerinin ileri gelen aydınları ve halkı bu cemiyetlerin teşkilinde rol oynamışlardır. Dönemin yazılı basınında işgallere karşı halkı mücadeleye ve işgale karşı koymaya çağıran yazılar kaleme alınmıştır (Turan, 1967: 3-6).

Bu işgallere karşı Millî Mücadele'yi oluşturmaya ve memleketin içine düştüğü kötü durumdan çekip çıkarmayı amaçlayan bu cemiyetler, Millî Mücadele'nin temel taşlarını oluşturmuşlardır. Bunların asıl amaçları, ulusal bağımsızlık haklarının korunması için barışçı bir siyasî faaliyette bulunmak olmuştur. Ancak Wilson Prensipleri'ne rağmen İtilaf Devletlerinin haksız işgalleri ve zulümleri, özellikle İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline ses çıkarılmayışı, bu cemiyetleri silahlı mücadeleye yöneltmiştir. Başlangıçta bölgesel nitelikte kurulan bu cemiyetler, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkması ve Erzurum ve Sivas Kongreleri'nden sonra ulusal bir yapıya sahip olmuşlardır (Özkaya, 1987: 139-168).

Bu cemiyetlerin yanı sıra yine Millî Mücadele'ye silah, mermi ve istihbarat niteliğinde bilgi sağlamak amacıyla birçok gizli istihbarat grupları kurulmuştur. Bunların en ünlüleri Millî Müdafaa Grubu, Karakol Cemiyeti, Hamza Grubu gibi isimler altında faaliyette bulunmuşlardır. Bu teşkilatların kurulmasında İttihat Terakki Fırkası mensupları rol oynamışlardır. Çünkü I. Dünya Savaşı'nın gidişatının Osmanlı için kötü görünmesi, savaştan sonra bir mücadelenin başlayacağı düşüncesiyle bu cemiyetler hayata geçirilmiştir (Zürcher, 1994: 133-136).

Bu işgaller sürerken Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'nın lağvedilmesiyle İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, 20 Aralık 1918'de Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'yla durum değerlendirmesi yaparak, asker terhislerinin durdurulması, silah ve cephanenin teslim edilmemesi, subayların Anadolu'ya geçmesi ve halkın maneviyatının yükseltilmesi gerektiği yolunda kararlar almışlardır (Sonyel, 2002: 52). Mustafa Kemal Paşa daha önce başyaver Naci Bey aracılığıyla padişahтан, Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini istemişti, ancak bu

1) Ayrıntılı bilgi için bkz. Fethi Tevetoğlu (1991). Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar. Ankara: TTT Yayınları.

istek gerçekleşmemiştir (Erikan, 2001: 213-215). Bu olumsuzluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul’da bulunduğu süre içinde yakın silah arkadaşları ile görüşmelerini sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, İsmet (İnönü) Bey ile de Anadolu’ya geçmek konusunda mutabık kalmıştır (İnönü, 2006: 167-168). Mustafa Kemal Paşa, 11 Nisan 1919’da Erzurum’daki 15. Kolordu Komutanlığı’na atanan Kâzım (Karabekir) Paşa ile de bu atamadan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir (Borak, 1998: 189). Daha sonra bu görüşmelere Refet (Bele) Bey ile Ali Fethi (Okyar) Bey de katılmışlar, böylece Anadolu’da yapılacak bir direniş için lider kadrosunun çekirdeği İstanbul’da oluşturulmuştur. Bu görüşmelerin devam ettiği sırada Mustafa Kemal Paşa 14 Mayıs 1919’da Damad Ferid Paşa tarafından sadrazamlık konutunda kabul edilmiştir. Görüşmede Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa da bulunmuştur. Görüşmenin konusu Mustafa Kemal Paşa’nın 9. Ordu Müfettişliği görevine atanması olmuştur. Bu görev; “Karadeniz ve çevresindeki silahları toplamak, Rum çetelerini bastırmak ve sükûnu yeniden kurmaktır” (Kocatürk: 1983: 37). Mustafa Kemal Paşa İstanbul’daki son görüşmesini 15 Mayıs 1919’da Padişah Vahdettin ile Yıldız Sarayı’nda yapmıştı. Görüşmede Padişah, Mustafa Kemal Paşa’ya; “Paşa paşa şimdiye kadar devlete çok hizmet ettin, bunların hepsi artık tarihe geçti, bunları unut. Asıl şimdi yapacağımız hizmet hepsinden önemli olabilir. Paşa, devleti kurtarabilirsiniz” demiştir. Mustafa Kemal Paşa da bu sözlere karşılık “ulusal ve kutsal bir gücün mevcudiyetinin sesi, vatani, devleti ve ulusun geleceğini kurtarabilir” (Kılıç, 2007: 79) diyerek cevap vermiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın aldığı bu yetki belgesi 7 Mayıs 1919 tarihinde harbiye nezareti tarafından ilgili birliklere bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görev talimatına göre 18 kişilik karargâh personelini kendisi seçmiş (Tevetoğlu, 1971: 13-14) ve bu heyetle birlikte İstanbul’dan ayrılıp 19 Mayıs 1919’da Samsun’a varmıştır (Zürcher, 1994: 208).

I. Dünya Savaşı sonrası barış şartlarını belirlemek için 18 Ocak 1919’da Paris Konferansı toplanmıştır. Konferansta Yunanistan Türk toprakları üzerindeki emellerini sunmuştur. Yunanistan, bölgede tarihi hakları olduğunu ve Rum nüfusunun Türk nüfusuna oranla çoğunlukta olduğunu iddia etmiştir. Konferansın dört büyükleri (İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika); Ermenistan, Suriye, Irak, Kürdistan, Filistin ve Arabistan’ın 30 Ocak 1919’dan itibaren Osmanlı Devleti’nden ayrılmalarını kararlaştırmıştır (Yavuz, 1994: 28). İngiliz Başbakanı Lloyd George; İtalyanların Anadolu’da yayılmasına karşı çıkararak Anadolu’da asayişsizliğin devam ettiği, Hıristiyan halkın tehlikede olduğu, İzmir’deki Rumların korunması gerektiği gibi kasıtlı iddialarla Yunan ordusunun 15 Mayıs 1919 İzmir’e çıkmasını teklif etmiştir. Yüksek konsey teklifi kabul ederek, Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. Maddesine göre Ege bölgesinin işgali için Yunanistan’ın görevlendirilmesine karar vermiştir (Sanders, 1968: 353). İtalya istemeyerek de olsa bunu kabul etmiş, ancak bu işgali el altından Osmanlı Hükümeti’ne bildirmiştir. Hükümet, İngiltere’ye güvendiği için buna pek ihtimal vermemiştir. Fakat basın bunun gerçekleşme ihtimali üzerinde durarak kamuoyunu uyanık tutmak amacıyla yayınlarında devamlı bu olayı işlemiştir. Yöre insanının bu haklı endişeleri, İzmir ve civarında birtakım Redd-i İlhak Cemiyetleri’nin kurulmasına sebep olmuştur. İzmir valisinin ve kolordu komutanlarının da değiştirilmesiyle İzmir’in işgali için askerî ve siyâsî ortam hazırlanmıştır (Taş, 1997: 26).

14 Mayıs'ta İstanbul'daki İngiliz yüksek komiseri, İzmir'in Yunanlılarca işgal edileceğini Sadrazam Damad Ferid Paşa'ya bildirmiştir. İzmir'in işgal hazırlıkları ile uğraşan yüksek komiser Calthorpe da İzmir valisi İzzet Bey'e ve 17. Kolordu komutanı Ali Nadir Paşa'ya itilaf güçlerinin istihkâmları işgal edeceğini haber vermiştir (Apak, 1990: 3). Bu durum, halkın büyük tepkisine neden olmuş ve 14-15 Mayıs gecesi Redd-i İlhak Cemiyeti İzmir'de bir bildiri yayımlayarak halkı ulusal birliğe ve işgale karşı direnmeye çağırmış ve şöyle demiştir: “Wilson ilkeleri adı altında hakkın gasp ediliyor ve namusun parçalanıyor. Güzel memleketin Yunan'a verildi... Artık kendini göster... Yunan hâkimiyetini istemeyen ezici bir kitle olduğunu ilan ve ispat et” (Sonyel, 2002: 611). İzmir halkı bu çağrının akabinde Maşatlık'taki Yahudi mezarlığına gitmiş ve gece sabaha kadar ateşler yakılarak Yunan işgali protesto edilmiştir. Halk, İzmir'in Türkiye'den alınamayacağını ve Yunanistan'a verilemeyeceğini haykırmıştır (Coşkun, 2005: 156). 15 Mayıs 1919'da Yunanlar İzmir'i işgale başlanmıştır. Elllerinde Yunan bayrakları olan Rumlar rihtıma birikmişler, coşku gösterileri yapmışlardır (Apak, 1990: 5; Özalp, 1985: 5). İlk çıkan Yunan kuvvetini, İzmir metropoliti takdis etmiş, diğer bir papaz “Türkleri öldürün” diye bağırmağa başlamıştır. Rihtıma çıkan Yunan askerleri şehre doğru yürürken bir tabanca sesi duyulmuştur. Bu ilk ateşi açan ve orada şehit düşen kişi, takma adı Hasan Tahsin olan Osman Nevres Bey olmuştur (Kılıç, 2007: 104). Bir anda Yunan askerleri büyük bir panik yaşamışlar, ancak bu panik uzun sürmemiştir. Bu olayın akabinde Yunan askerleri, hemen toparlanarak sivil ve silahsız askerlerin üzerine ateş açarak 2000'den fazla savunmasız insanı katletmişlerdir (Apak, 1990: 104).

İzmir'in işgali bütün yurttaki mitinglerle protesto edilmiş, İstanbul'a ve İtilaf Devletleri mümessillerine çekilen telgraflarla kınanmış ve çoğunluğu Ege'de olmak üzere yurdun işgale uğramış bütün bölgelerinde silahlı direnişler başlamıştır (Belen, 1983: 61).

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkması ve Siyasî Faaliyetleri

19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasından çok daha öncesinde Anadolu'da işgallere karşı millî direniş başlamıştı. Bu direniş hareketleri işgale uğrayan bölgelerde mahalli olarak ortaya çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa da zaten bu işgaller esnasında İstanbul'da bulunmuş ve işgallere karşı ne gibi tedbirlerin alınması ve mücadelenin yapılması gerektiği noktasında yakın arkadaşları ile istişare etmişti. Yani kişisel direnişi Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan itibaren yürütmüştür. Bu dönemde henüz Millî Mücadele için resmî bir sıfat yüklenmemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın bilinçli mücadele azmi ile Samsun'a çıkması vatanın kurtuluşu için oluşturulan Millî Mücadele'nin tek elden yönetilmesine ve daha güçlü bir mukavemetin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa Samsun'a çıktığı gün sorumluluk bölgesinde bulunan 15. ve 20. Kolordu komutanlarından bölgelerindeki asayiş durumunu belirtilen bir rapor göndermelerini istemiştir (Kılıç, 2007: 110). Aynı zamanda sadarete çektiği 20 Mayıs 1919 tarihli telgrafla “İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin Türk milletine ve ordusuna tasvir edilemeyecek kadar üzdüğünü, ne milletin ne de ordunun bu haksız tecavüzü kabul etmeyeceğini” bildirmiştir. Yine aynı gün Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta “İngilizlerin mahalli hükümete haber vermeden Samsun'a asker çıkardıklarını, mütareke ve millî hukukumuzaya aykırı olan bu tecavüzün önlenmesini” istemiştir. Ancak 21 Mayıs'ta aldığı

cevapta “İngilizlerin Samsun’a asker çıkarmalarının Mondros Ateşkes Antlaşması’nın 7. maddesine göre olduğunu bu konuda gerekli girişimlerin yapılacağı” (Kılıç, 2007: 110) bildirilmiştir. İstanbul hükümeti bu işgallere karşı direniş göstermek yerine işgallerin hukukî olduğunu kabul ve tasdik etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs tarihli sadarete yazdığı raporda Türk milletinin işgallere karşı hissettiği duygu ve düşünceleri dile getirmiştir. Bunlar, Türklüğün yabancı idaresine tahammülü olmadığı, İzmir’in Türk milleti için önemli olduğu, Yunanların İzmir’de haklarının olmadığı, askerî kuvvetlerle yapılan bu işgallerin geçici olduğu, Samsun bölgesindeki Rumların siyasi emellerinden vazgeçmeleriyle asayişin kendiliğinden düzeleceğini yolundaki ifadeler olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra “ millet birlik olup, hâkimiyet esasına ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur” (Kılıç, 2007: 110-111) ibaresini kullanmıştır. Mustafa Kemal Paşa, bu ifadesiyle ile İstanbul Hükümeti’ne Millî Mücadele’nin; birliğe, ulusal egemenliğe ve Türk milliyetçiliği fikrine dayanacağını açık bir şekilde ifade etmiştir. Böylece Mustafa Kemal Paşa bunların dışında düşünülen tüm çözüm yollarına da ket vurarak Millî Mücadele’nin yöntemini belirlemiştir.

Mustafa Kemal Paşa Samsun’da faaliyetlerini tamamlayıp biraz daha rahat hareket etmek için karargâhını 25 Mayıs’ta Havza’ya taşımıştır. Ancak Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıktığı andan itibaren faaliyetleri, İngilizleri memnun etmediği gibi; Damad Ferid Paşa Hükümeti de gelişen olaylardan rahatsızlık duymaya başlamıştır. İstanbul’da bunlar yaşanırken Mustafa Kemal Paşa, Anadolu’da başlatılacak olan Millî Mücadele hareketinin esaslarını belirlemek için yakın arkadaşları ile temaslarda bulunarak bu konudaki fikirlerini ordu komutanlarına ve bürokrat arkadaşlarına sunmuştur (Orbay, 2000: 235). İstanbul’da bulunan yakın dava arkadaşları gizli ve hızlı bir şekilde Anadolu’ya geçmeye başlamışlar, böylece Millî Mücadele hareketini yönlendirecek olan lider kadro Anadolu’da toplanmaya başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa burada sivil idareci ve eşraf ile temas kurarak, ümitsiz olmamalarını ve işgalleri protesto etmek ve silahlı direnişe geçmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmalarını istemiştir. Bu arada Yunan ilerleyişi Manisa’ya kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa halkı uyarıp harekete geçmek için valilere, bağımsız mutasarrıflıklara ve kolordu komutanlarına Havza Genelgesi olarak bilinen tamimi göndermiştir.

28 Mayıs tarihli tamimde “mitingler akdiyle tezahürat-ı millîyede” bulunulması çağrısı yapılmıştır (Nutuk, 2008: 22). Bu çağrı üzerine vatan sathında büyük mitingler ve protesto gösterileri yapılmıştır. Memleketteki bu hava İtilaf Devletlerini, özellikle de İngiltere’yi oldukça rahatsız etmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nı derhal bu görevden alınması istenmiştir. İngilizlerin bu baskısına dayanamayan İstanbul Hükümeti, 8 Haziran 1919’da Mustafa Kemal Paşa’dan İstanbul’a geri dönmesini istemiştir (Türkmen, 2002: 914). Ancak Mustafa Kemal Paşa, bu isteğin gerçek nedenini öğrenmeye çalışmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile hükümet arasında gittikçe sertleşen telgraf görüşmeleri olmuş ve bu görüşmeler 8 Temmuz 1919’a kadar devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa’nın Amasya’ya Gelişi ve Amasya Genelgesi

Mustafa Kemal Paşa 12 Haziran 1919 Perşembe günü Havza’dan ayrılarak Amasya’ya ulaşmıştı. Burada bölgenin ileri gelenleri ve halkın yoğun ilgisiyle karşılaşmış ve önemli

görüşmeler yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, aralarında önemli kolordu komutanları da bulunan en güvenilir arkadaşlarını Amasya'da gizli bir toplantıya çağırmıştır. Toplantının amacı, düşmana karşı direnme tedbirleri almak ve gerekirse Anadolu'da fiili bir yönetim kurmak olmuştur (Sonyel, 2002: 79). Toplantı 18-22 Haziran 1919 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu toplantıda çıkan en önemli kararlar: 1- Millî Mücadele hareketini oluşturmak. 2- Gerekirse Anadolu'da geçici bir hükümet kurmak. Bu ikinci karar gizli tutulmuştur. Sonuç olarak Millî Mücadele önderleri tarafından imzalanan kararlar Amasya Genelgesi (Kılıç, 2002: 125; Demiray, 1954: 135-136; Menç, 2002: 88-89) olarak Anadolu'daki ordu komutanlarına, sivil ve askeri erkâna gönderilmiştir (Yağın ve Gönülal, 113; Aydemir, 1983: 93; Nutuk, 2008: 30-31). Genelgenin uygulanması için ordu görevlendirilmiştir. Böylece, mevcut tehlikeye karşı millî iradenin tesisi için kongrelerin yapılması ve Millî Mücadele'ye hazırlanmak üzere Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulması planlanmıştır.

Amasya Genelgesi Türk Millî Mücadelesi'nde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. İlk kez Millî Mücadele'nin ilkeleri bir protokol halinde hazırlanarak Türk yurdunun bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü sağlamak, işbirliği yapmaya söz veren Millî Mücadele önderleri tarafından imzalanmıştır (Sonyel, 2002: 81).

Anadolu'da durum bu şekilde gelişirken İstanbul cephesinde durum daha farklı olmuştur. Amasya Genelgesi'ni öğrenen İtilaf Devletleri rahatsız olmuş, bu defa Mustafa Kemal Paşa'nın geri getirilmesi işini bizzat padişahla muhatap olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da kalmasının Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarının ihlali olduğu ve diğer taraftan da barış antlaşmasının imzalanmasının da imkânsız hale geleceği tehdidini yapmışlardı. Eğer bu durum devam ederse, bütün sorumluluğun padişaha ait olduğunu belirterek, padişahı da tehdit etmişlerdi (Menç, 2002: 185). Bu gelişmeler üzerine Damad Ferid Paşa Hükümeti 23 Haziran 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden alınarak, yerine Kâzım (Karabekir) Paşa'nın atanmasını istemişse de Kâzım (Karabekir) Paşa buna kesinlikle hayır cevabını vermiştir (Karabekir, 1696: 71).

Erzurum Kongresi ve İlk Yürütme Kurulu: Heyet-i Temsiliye

Amasya Genelgesi'nin yayımlanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa 26 Haziran 1919'da Amasya'dan ayrılmıştır. Sivas'ta bir gece kalmış, burada kendisini tutuklamak için görevlendirilen Elazığ Valisi Ali Galip'le uzun bir görüşme yapmıştır. Daha sonra tekrar Erzincan üzerinden 3 Temmuz'da Erzurum'a ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu arada İstanbul Hükümeti'nden, İstanbul'a dönmesi için telgraf almıştır. Ancak gelen telgraflara dönmeyeceğini, Anadolu'da kalacağını bildirmiştir. Yine bu süreçte İngilizlerin baskısı gittikçe artmıştır. Eğer Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik görevinden alınmazsa gelecekte yapılacak barışın da tehlikeye gireceğini ve bunun da sorumlusu padişahın olacağını bildirmeleri padişahı oldukça tedirgin etmiştir. Erzurum'da olduğu esnada, ordudan çıkarılacağını öğrenen Mustafa Kemal Paşa, "9 Temmuz 1919'da müfettişlik görevinden istifa ettiğini ve bundan sonra sine-i millette bir ferd olarak mücadele edeceğini" bir genelge ile tüm yurda duyurmuştur (Sonyel, 2002: 91; Kocatürk: 1983: 66-67; Kansu, 1986: 38).

Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum şubesi tarafından Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti'nin işbirliği ile düzenlenen Türk Millî

Mücadelesi'nin ilk önemli kongresi olan Erzurum Kongresi 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. Özellikle bu kongrenin toplanmasının bazı nedenleri vardı. Bunlar; Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki 24. maddeye göre doğu illerinde Ermenistan devletini kurulma ihtimali, Karadeniz bölgesinde Pontus Devleti kurulması ile ilgili Rum ve Yunan faaliyetleri, İngiliz himayesinde bağımsız ya da özerk bir Kürdistan kurulması çalışmaları, Kuzey'de Rumlar, Doğu ve Güneydoğu'da Ermeniler tarafından katledilme korkusu, Anadolu'nun her tarafının işgal edilmesi, bu kongrenin toplanmasını zorunlu kılmıştır (Sonyel, 2002: 93).

Gerekli tedbirler alındıktan sonra 54 üyenin katılımı ile kongre toplanmıştır (Dursunoğlu, 1946: 109-112). Mustafa Kemal Paşa oybirliği ile kongre başkanı seçilmiştir. Kongre 14 gün süre ile çok ciddi anlamda çalışmıştır. Sonuçta Erzurum Kongresi Kararları adı altında bir bildiri ortaya çıkmış ve bildiri vatanın her tarafına ve İstanbul'daki işgal kuvvetlerine bildirilmiştir (Kansu, 1986: 113).

Erzurum Kongresi kararları Amasya Genelgesi'nde alınan kararların ilk uygulama yeri olmuştur.

Kongre bitiminde tüzük gereği bir Heyet-i Temsiliye seçilmiş ve bu heyetin başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Bu heyetin görevi Millî Mücadele'yi içeride ve dışarı da temsil etmek ve Sivas'ta yapılacak kongrede doğu illerini temsil etmek olmuştur. Sivas Kongresi sonrasında da Anadolu'da fiili hükümet görevini Heyet-i Temsiliye üstlenmiştir (Akbulut, 2002: 291).

Erzurum Kongresi'nin tüzüğüne göre seçilen Heyet-i Temsiliye üyeleri ve beraberindekiler 2 Eylül 1919'da Sivas'a ulaşmıştır. İkinci bir ulusal kongrenin Sivas'ta toplanmasına engel olmak amacıyla İtilaf Devletlerinin ve İstanbul Hükümeti'nin tüm çabaları etkisiz kalmıştır. Sivas Kongresi vatanın her yanından gelen temsilcilerin katılımıyla 4 Eylül 1919'da toplantılara başlamıştır (Aydemir, 1981: 121). Mustafa Kemal Paşa Kongre başkanlığına seçilmiştir.

Kongrenin ilk günleri manda meselesini tartışmak ile geçmiştir. Ancak gelinen noktada manda teklifinin ulusal bağımsızlığa aykırı olduğu kabul edilerek çetin tartışmalardan sonra manda ve himaye reddedilmiştir (Aytepe, 2003: 479). Kongre, Erzurum Kongresi kararlarını aynen benimsemiş, Anadolu ve Trakya'yı kapsayacak şekilde genelleştirilmiştir. 11 Eylül 1919'dan sona eren Sivas Kongresi Millî Mücadele'nin en önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur (Sonyel, 2002: 135). Kongre; Türk milletinin tam bağımsızlığa kavuşturulması yönündeki ana ilkelerin ve ulusal dış siyasetin temellerini atmış; din ve kültür birliğine dayanan Müslüman Türk çoğunluğu yaşadığı bölgelerde kurulacak yeni Türk devletinin sınırlarını çizmiştir (Sonyel, 2002: 136). Kongre ayrıca Anadolu'da geçici bir yönetim kurma üstünde de durmuş ve sonuç olarak Erzurum'da seçilen 9 kişilik Heyet-i Temsiliye'ye 6 kişi de Sivas Kongresi'nde katılarak bir anlamda geçici yönetim kurulmuştur. Başkanlığına da Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir (Goloğlu, 1969: 113-115). Böylece TBMM hükümeti kuruluncaya kadar Türk milleti adına karar alacak yegâne otorite Heyet-i Temsiliye olmuştur.

28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı tarafından Misak-ı Millî olarak kabul edilen Sivas Kongresi kararları Millî Mücadele'nin en temel prensiplerini belirlemiş ve Lozan Antlaşması'nda da bu prensiplerin etkisi görülmüştür (Kaya, 1997: 43).

Heyet-i Temsiliye, 12 Eylül 1919'da ilk icraat olarak İstanbul Hükümeti ile Anadolu'nun haberleşmesini kesmiştir. Buna gerekçe olarak da mevcut Damad Ferid Paşa Hükümeti'nin Doğu'da İngilizlerin desteğiyle bir Kürt isyanını başlatılarak Sivas'a saldırtmayı planladıkları haberinin duyulması olmuştur (Bıyıklıoğlu, 2000: 92). Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye Damad Ferid Paşa Hükümeti düşünceye kadar hükümetle yazışmamış, direkt padişahla haberleşerek, ulusun yönetimini üstlenmiştir. Bu gelişmeler neticesinde Damad Ferid Paşa Hükümeti düşmüş, yerine 1 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa Hükümeti kurulmuştur (Eroğlu, 1982: 94). Böylece Heyet-i Temsiliye ilk siyasi hamlesini başarıyla tamamlamış ve yeni hükümetle de Sivas Kongresi'nde alınan kararların müzakere etmek için Amasya'da bir görüşme ayarlanmıştır. Bu görüşme neticesinde Heyet-i Temsiliye Amasya Genelgesi'nden itibaren aldığı, "bağımsızlık kararı ve milletin geleceğini milletin azim ve kararlılığı belirleyecek" ilkesini İstanbul hükümetine imza ettirmiştir. Bu protokol ile İstanbul Hükümeti Heyet-i Temsiliye'nin varlığını tanıdığı gibi millet adına yürüttüğü Millî Mücadele'yi de kabul etmiştir (Zürcher, 1994: 221).

Aralık ayında Heyet-i Temsiliye Ankara'ya taşınmıştır. 1919 yılının Aralık ayında Osmanlı Devleti'nin son genel seçimleri yapılmıştır. Seçimleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin desteklediği mebuslar kazanmıştır. Anadolu Temsilcileri meclisin açılışı için İstanbul'a gitmeden önce Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştüler. Burada kendilerine Misak-ı Millî'nin kabul edilmesi ve Meclis'te Müdafaa-i Hukuk Grubunun oluşturularak Meclis başkanlığına da Mustafa Kemal'in seçilmesi yolunda telkinde bulunmuştur (Eroğlu, 1977: 108).

Mebusan Meclisi'nin Açılması ve Misak-ı Millî'nin Kabulü

12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan yeniden faaliyetlerine başlamıştır. 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan yaptığı gizli toplantıda Misak-ı Millî'yi kabul etmiştir. (Kaya, 1997: 43) Bu karar son Osmanlı Meclisi'nin almış olduğu en önemli karar olmuş ve Millî Mücadele'nin Meclis tarafından da desteklendiğinin göstergesi olmuştur. Bu ulusal andın kabul edilişi İngilizlerin İstanbul Hükümeti üzerindeki baskısını iyice artırmıştır (Özalp: 1998: 90). Bunun sonucunda 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş (Türkgeçdi: 1984: 259; Gökbilgin, 1965: 373-379) ve meclis binası basılarak birçok milletvekili tutuklanarak Malta'ya sürülmüştür. (Kaya, 1997: 52)

İstanbul'un İtilaf Devletlerince resmen işgal edilmesi Millî Mücadele'nin önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur ve bundan sonraki süreçte meclisin Ankara'da toplanmasına sebep olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa İstanbul'un işgali üzerine alınacak tedbirleri bütün vali, komutan ve Müdafaa-i Hukuk Heyetleri'ne genelge ile bildirmiştir. Vali ve komutanlardan mitingler yapılması ve protesto telgrafları çekilmesi istenmiştir. (Kılıç, 2002: 173). Mustafa Kemal Paşa ayrıca Anadolu'daki İtilaf Devletleri subaylarının tutuklanmasını emretmiş ve bu uygulamalara eş zamanlı olarak Heyet-i Temsiliye adına 16 Mart 1920'de bir protesto metni (Nutuk, 2008: 557-559) hazırlayarak yabancı ülkelerin temsilcilerine ve dışişleri bakanlarına göndermiştir.

TBMM'nin açılması ve Siyasî Temsil

Bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın İstanbul'un işgali ile çalışamaz hale gelmesi üzerine, 18 Mart 1920'de çalışmalarına ara verme kararını almıştır.

Erzurum ve Sivas Kongresi kararları ve Amasya Mülakatı sonunda varılan mutabakat ile meşru bir temsilin sağlanması yönünde oluşan anlayış ve Meclis-i Mebusan'ın tatili ile bu tarihten itibaren milletin tek temsilcisi bulunan Heyet-i Temsiliye'ye meşru bir hareket imkânı vermiştir (E.Semih Yalçın, M. Turan vd., 2008: 240).

Mustafa Kemal Paşa, seçimlerin yenilenmesi ve Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclisin toplanmasına dair Heyet-i Temsiliye adına 19 Mart 1920 tarihinde önemli bir genelge yayımlamıştır. Vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu komutanlıklarına gönderilen bu genelgede; devlet merkezinin İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği ve Meclis-i Mebusan'ın işlevini yitirdiği bildirilmiştir. Bu durumda milletin istiklalini ve devletin kurtarılmasını sağlamak üzere, olağanüstü yetkilere haiz bir meclisin Ankara'da toplanması gerektiği belirtilmiştir (Yalçın, Turan vd., 2008: 240). Ayrıca genelgede seçim şartları da sıralanmıştır.

Gerekli hazırlıklar tamamlandıktan sonra 23 Nisan 1920'de, Ankara'da TBMM açılmıştır. 24 Nisan'da Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa seçilmiştir. Aynı gün Mustafa Kemal Paşa, 30 Ekim 1918'den Meclis'in açılış gününe kadar geçen olayları belgelere dayanarak anlatmıştır. Ayrıca hükümet kurmanın gereğinden bahsederek hazırlanan bir önerge ile meclis hükümeti kurulmuştur (Nutuk, 2008: 591). Bu önergeye göre meclis başkanı hükümetin de başkanı olmuştur. Böylece Millî Mücadele'nin doğal lideri hukukî anlamda da meclis başkanlığı ve vekiller heyetinin de başkanlığına da seçilerek resmî ve meşru liderlik kimliği ile tamamlamıştır.

Millî Mücadele hareketi, yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendi bünyesinde toplamış olan TBMM sayesinde millet adına hareket etme yetkisini eline almıştır. Amasya Genelgesi ile başlayıp, Erzurum ve Sivas'tan, Ankara'ya ulaşan "Kuva-yı Milliye'yi amil, İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak esastır" ilkesi TBMM'nin de parolası olmuştur (Kılıç, 2002: 180). Meclis bundan sonra hem Millî Mücadele'nin kazanılmasında, hem de ulusal bir devlet kurulması sorumluluğunun kendi üzerine alarak tarihi bir görev yüklenmiştir.

Sonuç

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Osmanlı Devleti yeni bir sürece girmiştir. Türk milletinin beklentisinin aksine bütün ülkenin işgali ve bu işgallerin de hukukî dayanağı olarak antlaşmanın esas alınması yerel direniş örgütlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri adını alan bu örgütler, kongreler vasıtasıyla hem yerellikten ulusallığa hem de ulusal kongrelerin seçim ve temsil esasına dayanan prensibi ile demokratik bir siyasi süreç yaşanmıştır. Ülke içinde savaş koşulları yaşanmasına rağmen kongreler dönemi, halkın iradesine dayandırılmak suretiyle gelecekte kurulacak olan milli ve demokratik Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir ön provası gerçekleştirilmiştir.

Millî Mücadele'nin ilk temel anayasasının niteliğini taşıyan Amasya Genelgesi'nin "ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararı kurtaracaktır" ilkesiyle Millî iradenin önceliği, ulusal siyaset ve ulusal strateji ilk defa ortaya konulmuştur. Erzurum Kongresi'nde alınan "Kuva-yı Milliye'yi amil, İrade-i Milliye'yi hâkim kılmak esastır" ilkesi ile Millî Mücadele'nin, ulusal ve demokratik olacağına altı bir daha çizilmiştir. Tek kişi idaresi yerine ulusun kendisini idare etme esasına dayanan sistem benimsenmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde oluşturulan Heyet-i Temsiliye bu prensipler üzerine oluşturulmuş

ve meclisin açılması ile söz; tek kişi iradesi yerine ulusun kendisine bırakılmıştır. Kongrelerin oluşturduğu temsili demokratik yapı, kendini 23 Nisan 1920'de TBMM olarak ortaya koymuştur. Bu tarihten itibaren Anadolu halk temsilcilerinden oluşan bir meclis tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Millete ait tüm kararlar bundan böyle TBMM tarafından alınacaktır.

TBMM'nin açılışı ile hem Millî Mücadele tekelden yönetilmiş hem de devletin kuruluş düzeni yepyeni esaslara göre düzenlenmiş, ulusal, çağdaş, demokratik ve tam bağımsız bir devlet ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Akbulut, D. A. (2002). "TBMM'nin Açılması", Millî Mücadele Tarihi (Makaleler). Haz: Berna Türkoğan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Apak, R. (1990). İstiklal Savaşında Garb Cephesi Nasıl Kuruldu. Ankara: TTK.
- Atatürk, M. K. (2008). Nutuk, I. Ankara: TTK.
- Aydemir, Ş. S. (1981). Tek Adam, II. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aytepe, Oğuz (2003). "Millî Mücadele'de Manda Sorunu ve Mustafa Kemal'in Yaklaşımı", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 24. ss. 475-486.
- Belen, F. (1983). Türk Kurtuluş Savaşı: Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Bıyıklıoğlu, T. (2000). Atatürk Anadolu'da (1919-1921). İstanbul: Yenigün Yayıncılık.
- Borak, S. (1998). Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (1953). Milli Mücadele Hatıraları. Ankara: Vatan Neşriyat.
- Coşkun, A. (2005). Kuvayı Milliyenin Kuruluşu. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Demiray, A. (1954). Resimli Amasya Tarihi. Ankara: Güney Matbaacılık.
- Dursunoğlu, C. (1946). Milli Mücadele'de Erzurum. Ankara: T.C. Ziraat Bankası Matbaası.
- Erikan, C. (2001). Komutan Atatürk, I-II. 3. Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eroğlu, H. (1977). Türk Devrim Tarihi. 5. Basım, Ankara.
- Eroğlu, H. (1982). Türk İnkılâp Tarihi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı (1962). Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Goloğlu, M. (1968). Erzurum Kongresi. Ankara: Nüve Matbaası.
- Gökbilgin, M. T. (1965). Milli Mücadele Başlarken, Sivas Kongresi'nden, Büyük Millet Meclisi'nin Açılmasına (4 Eylül 1919-23 Nisan 1920), Cilt: II. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İğdemir, U. (1969). Sivas Kongresi Tutanakları. (Ankara) TTK.
- İnönü, İ. (2006). Hatıralar. Haz. Sabahattin Selek. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Jaeschke, G. (1986). Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri. Ankara: TTK.

- Kansu, M. M. (1986). Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber. I. Ankara: TTK.
- Karabekir, K. (1969). İstiklal harbimiz. 2. Basım. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Karal, E. Z. (1959). Birinci Cihan Harbi'nden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kaya, E. (1997). Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı, (Basılmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, M. (2002). Amasya Genelgesi ve Protokolü. Ankara: Amasya Valiliği Yayınları.
- Kılıç, M. (2007). Cumhuriyet Yolunun Kilometre Taşları. İstanbul: Okan Üniversitesi Yayınları.
- Kocattürk, U. (1983). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938. Ankara: TTK.
- Menç, H. (2002). Milli Mücadele Yıllarında Amasya, Olaylar-Belgeler-Portreler. 2. Basım. Ankara.
- Orbay, R. (2000). Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatırlarım. I. İstanbul: Emre Yayınları.
- Özalp, K. (1998). Milli Mücadele 1919-1922. I. Ankara: TTK.
- Özkaya, Yücel (Kasım, 1987). "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IV, Sayı:10. ss. 139-168.
- Sanders, L. V. (1968). Türkiye'de 5 Yıl. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Sarihan, Z. (1993). Kurtuluş Savaşı Günlüğü. I. Ankara: TTK.
- Sonyel, Salahi Ramadan (2002). "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesi'nin Doğuşu", Türkler, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tansel, S. (1973). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Taş, N.F. (1997). Nureddin Paşa ve Tarihi Gerçekler. İstanbul: Nehir Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1971). Atatürk'le Samsun'a Gidenler. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1991). Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar. Ankara: TTK.
- Turan, Ş. (1967). Balıkesir ve Alaşehir Kongreleri ve Hacı Muhiddin Çarıklı'nın Kuva-yı Milliye Hatıraları (1919-1923). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Türk geldi, A. F. (1984). Görüp İştittiklerim. Ankara: TTK.
- Türkmen, Zekeriya (2002). "19 Mayıs 1919: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı", Türkler, Cilt: 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Yalçın, B. S.; GÖNÜLAL, İ. (1984). Atatürk İnkılâbı, Kanunlar-Kararlar-Tamimler-Bildiriler-Belgeler. Ankara.
- Yalçın, E. S.; Turan, M. ve diğerleri. (2008). Atatürk İlke ve İnkılâp Tarihi. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yavuz, B. (1994). Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922. Ankara: TTK.
- Zürcher, E. (1994). Turkey A Modern History. I. B. Tauris. London.